

תקצירי המאמרים

רחל פרי

ההתחלה ה"צנועה אך חשובה" של ג'ורג' קדיש: הצגת השואה לשורדים באמצעות תצלומים, 1946-1945

ג'ורג' קדיש (הירש צבי קדושיץ) מוכר בראש ובראשונה כצלם הנועז שצילם בחשאי את גטו קובנה, אבל הוא היה גם האוצר של אחת מתערוכות השואה הראשונות שהעלו ניצולי שואה יהודים למען ניצולים יהודים. קדיש עבד כזאמלער (אספן) עוד לפני קריאתו של ישראל קפלן בנובמבר 1945 "לאסוף ולתעד"; הוא הציל ואסף אלפי תצלומים ממקורות שונים כדי להקים ארכיון של הרדיפה הנאצית ושל הסבל היהודי. מאלו בחר 300 תצלומים לתערוכה נודדת שכותרתה "תמונות הגטו", שהוצגה תחילה במחנות העקורים לנדסברג ופלדאפינג, ואחר כך, ב־27 בינואר 1946, הוצגה לצד הקונגרס הראשון של שארית הפליטה שארגנה הוועדה ההיסטורית המרכזית של הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באזור הכיבוש האמריקאי. קדיש קיבץ את התצלומים על פי נושאים, ולא על פי סדר כרונולוגי או גיאוגרפי, וסידר אותם על לוחות שחורים ניידים גדולים בלוויית כותרות מתארות בידיש. המאמר מנתח את המסגור הדיסקורסיבי של התערוכה של קדיש, את הסמיוטיקה שלה ואת ההתקבלות שלה כ"דיבור מטריאלי" שפונה ל"משפחה של שורדים יהודים" ומציג את השואה מנקודת מבט יהודית באמצעות "דימויים מלכדים". התערוכות האנטי־פשיסטיות שהוצגו מייד לאחר המלחמה דחקו לשוליים את הקרבון היהודי, ואילו קדיש הציג את האכזריות הנאצית בעוד הוא מטפח בעבור השורדים קהילה של סבל.

אגתה פייטרסיק

תערוכות על השואה במחנה הריכוז מיידנק ובמחנה העקורים ברגן־בלזן

מאמר זה משחזר ומנתח את החללים ואת הנרטיבים החזותיים של שתי תערוכות מוקדמות חשובות במיוחד שארגנו ניצולי שואה: האחת בביתן היהודי באתר מחנה הריכוז מיידנק בלובלין (ספטמבר 1946) והאחרת במחנה העקורים בברגן־בלזן (יולי 1947). הביתן היהודי במיידנק, שמוקם באחד הצריפים של מחנה הריכוז לשעבר, היה מאתרי הנצחה הציבוריים הראשונים שנתנו ביטוי לזיכרון היהודי של המלחמה בפולין. התערוכה שהועלתה בו לא רק הציגה את תולדות השואה אלא גם ייסדה חלל לאבל. התערוכה בברגן־בלזן, "אונדזער וועג אין דער פרייהייט" ("דרכנו אל החופש"), נוצרה לכבוד הקונגרס השני של יהודים משוחררים באזור הכיבוש הבריטי. גם היא הציגה את השואה, אבל בו בזמן דמיינה את חייהם העתידיים של הניצולים בארץ ישראל. יחד, שתי התערוכות

מדגימות את ההטרונגניות של זיכרון השואה בזמן ההוא ומעוררות שאלות בעניין הדרכים השונות לְסַפֵּר היסטוריה. עולה מהן שתערוכות הן מדיום חשוב, שהשילוב של אמצעי ייצוג חזותיים והצבה בחלל משמש בו ליצירת נרטיב רבי־פנים של העבר.

כריסטיין שמידט ודן סטון

להציג את הנעדרים: תערוכת הקונגרס היהודי העולמי בלונדון, 1947

ביוני 1947 פתח הקונגרס היהודי העולמי בלונדון תערוכה ששמה "החיפוש אחר הנעדרים". את מקצת האובייקטים שהוצגו השאיל לקונגרס משרד האיתור המרכזי של אונרר"א (סוכנות הסעד והשיקום של האומות המאוחדות), שקדם לשירות האיתור הבין־לאומי. בתערוכה הוצג תיאור מפורט של העבודה החיונית של הקונגרס היהודי העולמי ושל משרד האיתור המרכזי. מאמר זה טוען, על יסוד התעודות המוגבלות שנתרו, שתערוכה זו הייתה אתר בתר־מלחמתי של הפקת ידע וחילופי ידע חוצי גבולות, ששירת מטרה מעשית: להקל את החיפוש על ידי פנייה אל המבקרים כאל פונים פוטנציאליים ולשחזר את התרבות החומרית של פעולות האיתור כדי שהמבקרים יוכלו לצפות בה, לקרוא אותה, לאחוז בה ולהבין אותה. כמו ברשימות השמות שפורסמו במחנות העקורים, גם בתערוכה זו אפשר לראות סמן מוקדם של כוחן הרגשי של רשימות שמות; במילותיה של ליאורה אוסלנדר, סמני הנצחה של "גורל משותף ואסון משותף". עבודת האיתור לא עמדה לעיתים קרובות במרכז ההיסטוריוגרפיה של השואה, אבל ההצבה של התערוכה מעידה שכבר בשלב מוקדם עמדו על חשיבות עבודת האיתור של הקונגרס היהודי העולמי ומשרד האיתור המרכזי ועל הצורך בהכרה רחבה בה, והיא אף רומזת לטבעו המאושש והמשקם של החיפוש עצמו.

דניאלה אוסצקי שטרן

אומנים מאחורי גדרות תיל: תערוכות אומנות במחנות המעצר בקפריסין, 1947–1948

משנת 1946 עד 1949 כלאו הבריטים יותר מ־55 אלף פליטי שואה, 20 אחוזים מהם ילדים ובני נוער, כדי למנוע את כניסתם לארץ ישראל המנדטורית. ארגוני סיוע ושליחים מהארץ עסקו באספקת צרכים בסיסיים, תעסוקה וחינוך לעצורים. בין היתר, אורגנו שיעורי אומנות לצעירים ולמבוגרים ונערכו תערוכות מזדמנות להצגת יצירותיהם.

מאמר זה מספר את סיפורן של תערוכות אלו מנקודות מבט שונות – טיפולית, חינוכית, אומנותית, מעשית ופוליטית. הוא חושף את הפוליטיקה שמאחורי התערוכות ואת התחרות סביבן בין התנועות הפוליטיות שפעלו במחנות באותה תקופה. באמצעות ניתוח עבודותיהם של התלמידים הצעירים ובהתבסס על זיכרונות ומחקר, המאמר מראה כיצד האומנות שימשה לעיתים קרובות גם כלי אידיאולוגי. הצעירים הונחו לבטא את

חלומותיהם לעתיד מיוחל בארץ ישראל, במקום את זיכרונותיהם הטראומטיים ואובדנם בשואה. כך היו נפוצים בתערוכות שהוצגו במחנות פסלים של מנהיגים ציוניים, דגמים של קיבוצים וכלי עבודה חקלאיים, ואילו זוועות המלחמה כמעט לא נראו בהן.

תערוכה שהציגה תנועת הנוער השומר הצעיר משמשת מקרה בוחן במאמר זה. פרויקט ייחודי זה, שנקרא "תורנו" ("תוצרת נוער"), מוצג כאן באמצעות מוצגיו הרבים שנשמרו עד היום בארכיונים בישראל ודרך תערוכות מאוחרות יותר בקפריסין (2014) ובישראל (2017), שלוו בקטלוגים ובמאמרי פרשנות. מן התערוכות עולה מסר אוניברסלי על תרומתה של העשייה האומנותית לחוסן ולשיקום של השורדים ועל הכוח וההשפעה של היצירה האומנותית כדגם של התנגדות רוחנית ותרבותית.

צ'לסי היינס

ריאליזם טראומטי ועיצוב תערוכות בבית לוחמי הגטאות, 1953

בשנת 1953 פתח קיבוץ לוחמי הגטאות תערוכת קבע חדשה בנושא השואה. אף על פי שהוצגה בבית לוחמי הגטאות, המוזיאון של הקיבוץ, התערוכה נועדה לא רק לעיניהם של חברי הקיבוץ, שרובם היו ניצולי השואה, אלא מוענה גם לכלל הציבור בישראל, שבעת ההיא עדיין לא היה בה מוזיאון לאומי לשואה, כדי להציג לו את עדויותיהם. כדי לבטא את זיכרון השואה בימים מוקדמים אלו עוצבה בבית לוחמי הגטאות תערוכה מסחררת, לא-כרונולוגית, שהציגה נושאים שנויים במחלוקת, אפילו כאלה שהיו בגדר טאבו, באמצעות ריאליזם ישיר, חף מהסברים. שני האומנים הצעירים שהוזמנו לעצב את התערוכה, בני הזוג חנה ונפתלי בָּנָם, עמלו במשך חודשים לחפש תצלומים, חומר ארעי (ephemera) ומסמכים אחרים שמהם יורכב עיקר התערוכה, לקראת פתיחתה בטקס לציון עשר שנים למרד גטו ורשה. בני הזוג בזם סברו שנוסף על תפקידן הדידקטי של תערוכות, כדי לגייס את צופיהן עליהן לשמש גם מודל לאקטיביזם אומנותי. תפיסה זו הניבה תיאור חסר פשרות של אימי השואה באמצעות תיעוד מצולם, חפצים ועבודות אומנות, וכן באמצעות עבודות הקיר שיצרו הם עצמם. מאמר זה טוען שתוכנה ועיצובה של התערוכה ב-1953 היו משום קריאה לפעולה להנצחת השואה בישראל בשנות החמישים, ובה בעת שיקפו את המצב הפוסט-טראומטי של הצופים בני הקיבוץ ושל המעצבים עצמם, בייחוד לאחר שנודע לנפתלי שהוריו נרצחו באושוויץ. בתערוכה זו נגע בית לוחמי הגטאות בגבולות ייצוג השואה באופן דומה למה שמייקל רוטברג מגדיר "ריאליזם טראומטי".

שרון גבע

בעקבות שבע השנים ההן: אוסף צוקרמן בארכיון בית לוחמי הגטאות

יצחק (אנטק) צוקרמן (1915–1981), מראשי הלוחמים במרד גטו ורשה (1943) ובישראל דמות ציבורית ידועה, סמל לגבורה בתקופת השואה, היה ממייסדי קיבוץ לוחמי הגטאות ועמד בראש בית לוחמי הגטאות ע"ש יצחק קצנלסון מאז הקמתו ב־1949. מסמכיו הרשמיים והאישיים שמורים בארכיון בית לוחמי הגטאות ב"אוסף צוקרמן" שקוטלג בשנים האחרונות. מאמר זה מביא מבחר מסמכים מהאוסף המשקפים את עמדותיו בנושאים של פוליטיקה ואידיאולוגיה, זיכרון והנצחה, ומראה כי אף על פי שמבחינה פורמלית אוסף זה אינו בגדר ארכיון אישי, בהחלט ניתן לראות בו כזה.